

2. Kozlaniuk, L.(1989). Pro sebe ta pro literature [About myself and literature]. *Mystetstvo I revoliutsiina borotba – Art and revolutionary struggle*. (pp. 213). Kyiv [in Ukrainian].

3. Tulub, Z. Za bortom zhyzny [Overboard of life]. *Instytut rukopysiv I fondiv Instytutu literatury (VRFTIL) – Institute of Manuscripts and Foundations of the Institute of Literature* (p.1) [in Russian].

4. Shevchenko, T. (1960). *Tvory [Full edition of Taras Shevchenko's works]*. (Vol. X.). Chykhovo-Kyiv [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 20.09.18

Y. Kovaliv, Dr. of Philology, Prof.

The Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PERCEPTION OF T. SHEVCHENKO'S CREATIVITY IN THE SOVIET LITERATURE AND LITERARY STUDIES

In the article the specificity of literature reception and figure of T. Shevchenko is highlighted. This reception was constantly subjected to semantic distortions, intended to poet's adaptation to the needs of the policy of the Communist Party that was depriving him of defining characteristics of national and artistic identity and leveling his philosophical concepts. The experience of professional Shevchenko studies, which was formed at the beginning of the twentieth century, was neglected and performed abroad. All this is explained by the fear of the Soviet system before the universe of T. Shevchenko, which interpreted him differently. This was also reflected in the literature of "socialist realism" (a typical example is the dramatic poem "Shevchenko and Chernyshevsky" by P. Tychyna). Despite party's interpretation of T. Shevchenko's masterpieces, there appeared works in which he arise in the immanent sense. For example the story "In Weeds" by S. Vasilchenko, the unrealized meganovel "From the family of geniuses" by G. Hotkevich and especially the novel "In the steppe beyond the Ural " by Zinaida Tulub.

Key words: novel, story, ideology, adaptation to the system, T. Shevchenko, literature about T. Shevchenko.

УДК 821.161.2: 82-94 Щоденник Шевченко

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ "ЖУРНАЛУ" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Є. Лебідь-Гребенюк, канд. філол. наук, наук. співроб.

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

Lebid.E@nas.gov.ua

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім висвітленням заявленої теми у шевченкознавстві та потребою цілісного аналізу своєрідностей поетики "Журналу" Тараса Шевченка, специфіки індивідуального

авторського методу письменника у тексті. У студії докладно розглянуто проблематику і жанрово-тематичний зміст "Журналу" Шевченка, охарактеризовано оповідну структуру тексту і виявлено сталі способи та прийоми її організації. Матеріали дослідження збагачують уявлення читача про художні особливості жанру щоденника, зокрема його специфіку в творчому доробку Шевченка.

Ключові слова: жанр, персональний наратив, щоденник, хронотоп, наративна стратегія, авторський метод (стиль).

"Журнал" Шевченка у різний час був предметом уваги багатьох шевченкознавців (П. Зайцева, С. Єфремова, О. Білецького, Б. Рубчака, Т. Космеди). Кожна із студій, зосереджуючись на вирішенні конкретних проблем (фактографічні моменти, жанрова гетерогенність, теорія масок, психолінгвістичний аспект), не дає цілісного уявлення про текст щоденника як літературне явище. Отже, постає необхідність розглянути жанрову специфіку "Журналу" в цілому, тож мета роботи – вивчення особливостей поетики щоденника поета. Мета передбачає вирішення таких завдань: розглянути проблематику і жанрово-тематичний зміст щоденника; проаналізувати його просторово-часову організацію; виявити основні прийоми конструювання оповідної структури; охарактеризувати особливості ідіостилу Шевченка. Методологія дослідження базується в основному на текстологічному аналізі, поєднанні системно-цілісного і структурно-семантичного підходів до твору.

Для будь-якого особистого щоденника характерна така **тематика**: здоров'я, погода, їжа, деталі побуту, релігія, пейзажі подорожі, опис селебріті, що їх зустрічав автор, книги, одяг, культурне життя, робота, чужі анекдоти та цитати. Щоденник Шевченка повною мірою репрезентує всі означені теми. Цінними і оригінальними є свідчення поета про таких відомих людей. Зі сторінок "Журналу" читач дізнається про смаки письменника, його хворобу, відомих людей своєї епохи. Важливою рисою щоденника Шевченка є поетизація буднів. Щоправда, це стосується здебільшого перебування в Новопетровському укріпленні, коли автор описує деталі побуту, маленькі радості й печалі свого щоденного життя. А. Понсонбі зазначає, що коли читач відкриває усі недоліки і слабкості, це спонукає його "понизити п'єдестал",

на якому в його уяві стояв автор тексту, та перенестися із "сфери романтики у сферу реальності" [7, 31]. При прочитанні щоденника Шевченка такого не відбувається. Особливістю "Журналу" є те, що Понсонбі називає "distinctive humanity" [7, 32] – "характерна людяність". Із щоденникових записів реципієнт отримує інформацію про смаки, уподобання, звички поета, отже, "вступає" з автором у "familiar" [7, 32] (близькі) або "fellow-feeling" [7, 32] (дружні) стосунки, що, звичайно, не просто полегшує сприйняття тексту, але й схиляє до емпатії, входження у життєвий простір автора. Щоденник у творчості Шевченка це саме той текст, який чи не найкраще розкриває особистість письменника.

О. Полонський вирізняє такі домінуючі **манери ведення щоденника** (форми інтерпретації реальності у тексті): селективний (фокусний), декларативний (описовий) із нейтральною модальністю, раціональний (із орієнтацією на достовірність), емоційний, гібридний [5, 211]. У "Журналі" Шевченка маємо справу саме з гібридним способом записів подій, що характеризується синтезом стратегій. Іноді навіть довільний, на перший погляд, відбір інформації письменником, несе у собі елемент авторської позиції – визначення пріоритетності подій, імпліцитні оціночні судження. До того ж поет "добре розумів значення своєї постації", а це, у свою чергу, "усвідомлено чи не усвідомлено – впливало на відбір фіксованого матеріалу за мірою значущості, тобто дрібниці (хоч і не завжди) відсіювалися" [3, 522]. Для Шевченка характерний "особливий спосіб писання журналу, своя <...> техніка", що полягала у звичці "писати журнал ранками і очевидно за попередній день" [2, 260]. Ще одна характерна риса формальної організації тексту щоденника – своєрідні вступи до запису подій дня. За прикладом бортових журналів, значну частину записів свого травелогу поет починає з коротких або розлогіх повідомлень про погоду (22–23, 25–26, 29 вересня, 1–2, 7–8, 10, 15 жовтня 1857 та ін.), іноді вони цілком суголосні морським нотаткам: "Утро ясное, с морозом до пяти градусов. К двенадцати часам дня погода по-вчерашнему изменилась в перемежающийся дождь с снегом. "Князь Пожарский" благополучно перешел Красновидовский перекат (мели) и в одиннадцать

часов вечера положил якорь в десяти верстах от Казани" (12 вересня 1857). Сам Шевченко найчастіше називає свій твір "журналом", навіть згадує про морські "шканечні" (запис від 13 червня 1857 р.) журнали.

Щоденник є цінним джерелом для вивчення особливостей авторського стилю (ідіостилу) Шевченка як засобу "для розуміння внутрішнього світу поета" [4, 165]. Оригінальність манери автора може розкриватися через специфіку логічного мислення, вміння робити висновки, розкривати індивідуальні оціночні конотації. Можемо виокремити такі особливості художнього методу Шевченка: гранична щирість як письменницький стиль, текст представлений як "одверта сповідь людини, що ні з чим не криється, нічого не таїть про себе й ні з чим не ховається" [2, 263]; особливий відбір художніх засобів у межах одного абзацу; оригінальний хід думок автора зумовлює особливості побудови висловлювань; точність у передачі деталей і портретних характеристик; міра "приховування і оголення прийомів" [4, 166]; використання емоційно забарвленої лексики в окремих частинах тексту поряд із загальними, нейтральними міркуваннями; засоби емоційного впливу на читача, аргументація авторської позиції, коли експресивним буває навіть стримане висловлювання.

Часопросторова модель щоденника Шевченка може бути представлена як синтез двох основних хронотопів: реального (зовнішнього) і психологічного (внутрішнього). Термін *хронотоп*, як поєднання часу і простору твору в логічній цілісності, одна з універсальї сучасного літературознавства, використаний О. Ухтомським, та введений у широкий науковий обіг М. Бахтіним. **Реальний часопростір** – це щоденне датування записів, коли автор маркує свою присутність на сторінках тексту тут-і-тепер. У щоденнику Шевченка, як і в більшості зразків цього жанру, реальний час лінійний, а простір (завдяки травелогі у структурі "Журналу") – відкритий, із конкретними топосами (Астрахань, Чебоксари, Нижній Новгород, Владимир). **Внутрішній (або психологічний) хронотоп** – спогади, сни і фантазії, у них переплелися – Петербург, Орська фортеця, Москва й Україна, минуле і майбутнє. Автор неодноразово у своїй уяві долає кордони часу і простору: "Несмотря, однако ж, на эти то-

чные сведения, я уже успел (разумеется, в воображении) устроить свое путешествие по Волге уютно, спокойно и, главное, дешево. Пароход буксирует (одно-единственное верное сведение) несколько барок, или, как их называют, подчалками, до Нижнего Новгорода с разным грузом. На одной из таких барок я думаю устроить свою временную квартиру и пролежать в ней до нижегородского дилижанса. Потом в Москву, а из Москвы, помолившись Богу за Фультонову душу, через 22 часа и в Питер. Не правда ли, яркая фантазия? Но на сегодня довольно" [6, 13]. Як це видно зі сторінок "Журналу", залежно від психологічного стану автора, його мрій або спогадів, внутрішній час може пришвидшуватися або уповільнюватися, а просторові відстані легко скорочуються. Спогади – як маркери пам'яті – у тексті щоденника розширюють часопросторові межі оповіді.

Якщо розглядати щоденник Шевченка як літературний твір, у межах основних хронотопів, можемо виокремити умовно локальні, кожен із яких відповідатиме конкретному періоду часу і місцям перебування поета. Так, до прикладу, хронотоп щоденника часів Новопетровського укріплення – це, за М. Бахтіним, **хронотоп "провінційного містечка"** [1, 396] – "місця циклічного побутового часу" [1, 396] з його однаковим, нудним буттям, час тут безподієвий; "позбавлений <...> поступального історичного ходу, він рухається по вузьких колах: коло дня, коло тижня" [1, 396]: "Что же я сегодня занесу в свой журнал? Совершенно нечего занести. А ни-ни, ничего хоть сколько-нибудь выходящего из круга обыденной монотонной жизни" [6, 15]. Поет змучений очікуванням, "мучительной неизвестностью" [6, 63], "мертвою тишею" [6, 64] він у розпачі: "Лучше решительный удар буха, нежели тупая деревянная пила ожидания" [6, 53].

Але вітер змінився, поштовий човен прийшов – і 21 липня 1857 р. об 11 ранку (автор сам із точністю проставляє час, і навіть місце) звістку про звільнення було офіційно підтверджено. Саме цей короткий епізод може бути означений у "Журналі" як **хронотоп порогу** [1, 397], життєвого зламу, кризи, після якої починається новий етап; сам Шевченко нотує: "Настала новая эпоха, в моей старой жизни должно быть все новое" [6, 65]. Цей момент у щоденнику пронизаний "емоційно-ціннісною інтен-

сивністю" [1, 397], час у ньому є "миттю", що ніби немає тривання і "випадає з нормального перебігу біографічного часу" [1, 397]. Важливо, що хронотопу порогу передуює такий собі карнавал, містерія, – запис-спогад Шевченка датований 20 липня 1857 р. про ярмарку в Ромнах, із усіма відповідними атрибутами – театральною виставою, циганами і п'яною публікою.

Часопростір травелогу Шевченка з Новопетровського до Петербурга як **хронотоп дороги** [1, 392] має два виміри: горизонтальний – це звичайна подорож у реальному часі через реальні міста тогочасної Росії (Астрахань, Нижній Новгород, Владимир), та вертикальний – метафоричне повернення поета з неволі до нормального життя, свободи, трансгресія, перехід, із одного статусу в інший, як він сам це підкреслить у підписі до листа не "рядовой Т. Шевченко", а "художник Т. Шевченко" [6, 69]. На цьому шляху поет долає як цілком реальні перешкоди (очікування наказу про відставку, матеріальні труднощі), так і спокуси (візити до madame Гільде), особисті психологічні травми (невдале кохання).

З хронотопом дороги пов'язаний у щоденнику і **хронотоп зустрічі** [1, 392]. Саме під час подорожі поету трапляються різні люди: давно знайомі (О. О. Сапожников, мати М. І. Костомарова – Т. П. Костомарова, О. І. Бутаков), або нові друзі – Клоповський І. П., Незабитовський С. А., Зброжек Т. та ін.). Як зазначає М. Бахтін, у дорозі можуть "випадково зустрітися ті, хто нормально роз'єднаний соціальною ієрархією і просторовою відстанню, тут можуть виникнути будь-які контрасти, зіткнутися і переплестися різні долі" [1, 392]. Як приклад, зустріч Шевченка на пароплаві "Князь Пожарський" із Олексієм Панфіловичем Пановим – музикантом-самоуком, вільновідпущеним кріпаком, чия гра так вразила поета: "благодарю тебя, крепостной Паганини. Благодарю тебя, мой случайный, мой благородный" [6, 86]. Панов навіть залишив короткий текстовий і нотний запис у щоденнику.

Вимушено тривале перебування поета в Нижньому Новгороді (20 вересня 1857 – 8 березня 1858) – це умовний **хронотоп "вітальні-салону"** [1, 395] (у широкому значенні) – "з точки зору сюжетної та композиційної тут відбуваються зустрічі (які вже не мають колишнього специфічно випадкового характеру

зустрічі на "дорозі" <...>), створюються зав'язки інтриг, відбуваються часто і розв'язки, тут, нарешті, що особливо важливо, відбуваються діалоги <...>, розкриваються характери, "ідеї" і "пристрасті" [1, 395]. Поет живе насиченим культурним життям – численні дружні візити, бенефіси, обіди, святкування днів народжень, навіть маскарад. Проте він знову обтяжений очікуванням, цього разу – дозволу на проживання в Петербурзі: "Когда же я поеду в Петербург? Отвратительное положение. Немногим лучше, чем в Новопетровском укреплении" [6, 118]. Саме в Нижньому Новгороді поет зустрічає пані Піунову. "Салонне" кохання Шевченка хоча й позбавлене "пылких изъяснений" та "пошлости", однак через значну різницю у віці, освіченості, духовності між ним та обраницею, перетворюється на "театральну сцену" [6, 147], де йому відведено роль "несчастливого жениха" [6, 147].

В оповіді цього періоду "згущено, сконденсовано наочно-зримі прикмети як історичного часу, так і часу біографічного і побутового, і в той же час вони найтіснішим чином переплетені один з одним, поєднані в єдині прикмети епохи. Епоха стає наочно-зримою і сюжетно-зримою" [1, 396]. Шевченко точно і вправно передає щоденний побут і зацікавлення свого часу, створює цікаві й іронічні описи – "русские люди, в том числе и нижегородцы, многим одолжились от европейцев и, между прочим, словом клуб. Но это слово совершенно не к лицу русскому человеку. Им бы лучше было одолжиться подобным словом, а оно, верно, существует в китайском языке, одолжиться бы у китайцев и японцев, если они отринули свое родное слово *посиделки*, удивительно верно изображающее русские дворянские сборища. У европейцев клуб имеет важное политическое значение, а у русских дворян это даже и не мирская сходка, а просто посиделки. Они собираются посидеть за ломберными столами, помолчать, поесть, выпить, и если случай поблагоприятствует, то и по сусалам друг друга смазать" [6, 114]; або: "Кстати о помещиках. Их теперь нахлынуло в Нижний на выборы видимо и невидимо. И все без исключения с бородами и усами, в гусарских, уланских и других кавалерийских мундирах. Пехотинцев и флотских незаметно. Говорят между собою толь-

ко по-французски. Пьянствуют и шумят в театре и, слышно, составляют оппозицию против освобождения крепостных крестьян. Настоящие французы!" [6, 134].

Час і простір у щоденнику Шевченка часів Петербурга – дискретні, поет описує лише окремі епізоди свого життя. При цьому обсяг цих фрагментів, як просторовий, так і часовий, задається авторським задумом – іноді лапідарні записи змінюються розлогіми пасажами. Короткі записи від 26, 27, 28, 29 квітня 1858 р. дооснажуються детальним описом подій 30 квітня – своєрідним екфразисом пам'ятника І. Крилову та розповіддю про прогулянки із С. Гулаком-Артемовським. Однак, попри таку уривчастість, поету все-таки вдається зберігати лінійність і логічність оповіді.

Отже, можемо зробити такі **висновки**. Поетика щоденника Шевченка відображає як загальні тенденції розвитку жанру літературного щоденника в ХІХ ст., так і індивідуальні особливості творчого мислення письменника, його власні методи структурування матеріалу і організації подій дня. Специфіка просторово-часової організації тексту визначається складною взаємодією різних видів хронотопу (провінційного містечка, порогу, дороги, зустрічі, вітальні-салону). Структурною характеристикою "Журналу" є часткова фрагментарність оповіді, гетерогенність жанрової природи, поєднання публіцистики, критики і художнього стилю. Розглянуті особливості поетики щоденника дають можливість сформулювати уявлення про специфіку творчого мислення Шевченка і збагатити читачке й дослідницьке уявлення про автора тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе / М. Бахтин // Вопр. лит-ры и эстетики. Исследования разных лет. – М., 1975. – С. 234–408.
2. Єфремов С. Літературно-критичні статті / С. Єфремов. – К. : Дніпро, 1993. – 351 с.
3. Історія української літератури : у 12 т. Т. 4: Тарас Шевченко. – К., 2014. – 781 с.
4. Пештак П. Російський формалізм / П. Пештак // Література. Теорія. Методологія: зб. ст. / пер. з пол. С. Яковенка, упоряд. і наук. ред. Д. Уліцької]. – К., 2006. – С. 136–172.

5. Полонский А. В. Травелог и его место в современной журналистике. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eprints.tversu.ru/5356/1/Вестник_ТвГУ_Серия_Филология_2015._1._С._207-215.pdf

6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 2003. – Т.5. : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский", записи народної творчості. – 496 с.

7. Ponsonby A. English Diaries: A Review of English Diaries from the Sixteenth to the Twentieth Century with an Introduction on Diary Writing / A. Ponsonby . – London, 1923. – 447 pp.

REFERENCES

1. Bahtin, M. (1975). *Formy vremeni i hronotopa v romane* [Forms of time and chronotope in the novel]. *Voprosy literatury i estetiki. Issledovaniya raznykh let – Questions of literature and aesthetics. Studies of different years*, (pp. 234-408). Moscow [in Russian].

2. Jefremov, S. (1993). *Literaturno-krytychni stat'ki* [Literary and critical articles]. K.: Dnipro [in Ukrainian].

3. *Istoriya ukrai'ns'koi' literatury: u 12 t.* [History of Ukrainian Literature]. (2014). (Vol. 1-12). Kyiv [in Ukrainian].

4. Pjeshtak, P. (2006). Rosijs'kyj formalizm [Russian formalism]. *Literatura. Teorija. Metodologija* [Literature. Theory. Methodology] (pp. 136-172). Kyiv [in Ukrainian].

5. Polonskij, A. V. (2015). Travelog i ego mesto v sovremennoj zhurnalistike [Travelogue and its place in modern journalism]. *Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: filologija – Bulletin of Tver State University. Series: Philology*. 1, 207-215. Retrieved from http://eprints.tversu.ru/5356/1/Vestnik_TvGU_Serija_Filologija_2015._1._S._207-215.pdf [in Russian].

6. Shevchenko, T. G. (2003). *Povne zibrannja tvoriv: u 12 t.* [A complete collection of works]. (Vol. 1-12). Kyiv [in Ukrainian].

7. Ponsonby, A. (1923). *English Diaries: A Review of English Diaries from the Sixteenth to the Twentieth Century with an Introduction on Diary Writing*. – London [in English].

Надійшла до редколегії 20.09.18

Y. Lebid-Hrebeniuk, Cand. of Philology, Research Officer
Taras Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine

FEATURES OF POETICS OF TARAS SHEVCHENKO'S "THE JOURNAL"

The article is devoting to studying of genre features of Taras Shevchenko's "The Journal". Individual creative method and style, specifics of its spacetime arrangement are considered. The language identity of the author of diary entries is

investigated. The subject of the research is the text of "The Journal" of Taras Shevchenko. The purpose of the work is to study the peculiarities of poetics of Shevchenko's diary. The purpose involves solving the following tasks: to consider the issues and the genre and thematic content of the diary; to analyze the peculiarities of its spatial-temporal organization; to reveal the basic techniques of constructing the narrative structure; to characterize the features of the idiosyncrasy of Shevchenko. The methodology of the research is based, mainly, on textual analysis, the combination of system-holistic and structural-semantic approaches to the literary text. The system of spatial-temporal relations revealed in T. Shevchenko's diary allows us to see the connection of various content layers of the text; considered peculiarities of the poetics of the genre of "The Journal" give an opportunity to formulate an idea of the specifics of the creative thinking of Shevchenko, and enrich the reader and research idea of the author of the text. The specifics of the spatial-temporal organization of the text is determined by the complex interaction of different types of chronotope (provincial town, road, meeting, room-salon).

Key words: genre, personal narrative, diary, chronotope, narrative strategy, author's method.

УДК 821.161.2:821.353.1 Шевченко Тарас

ШЕВЧЕНКОВІ "ГАЙДАМАКИ" В ГРУЗИНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ФОРМИ РЕЦЕПЦІЇ ЗА НОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ

І. Мchedeladze, докторант

Інститут україністики

Тбіліський державний університет ім. І. Джавахішвілі

ivane.mchedeladze@tsu.ge

Розглянуто форми рецепції поеми "Гайдамаки" Тараса Шевченка в грузинській літературі. Вивчено історію перекладу твору грузинською мовою. Спираючись на новітній матеріал, проаналізовано загальний культурний контекст епохи перекладу поеми (30-ті роки ХХ ст.), розглянуто процес формування модернізму в Грузії і опозиційну риторичну радянського культурного контексту: національний контекст як внутрішній зв'язок слова Шевченка з грузинською літературною дійсністю. Особливу увагу приділено новому матеріалу, що знайдений грузинським ученим Натіа Сіхарулідзе в архіві Галактіона Табідзе і відображає невідомі аспекти рецепції "Гайдамаків".

Ключові слова: Тарас Шевченко, поема "Гайдамаки", грузинсько-українські літературні взаємозв'язки.